

КОЛЬОРОНАЗВИ В ДІАЛЕКТАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Т. В. Тричук, студентка групи ФУБ-1-16-4.0д, IV курс, спеціальність «Філологія (українська мова і література)».

Науковий керівник: Н. П. Русаченко, доцент кафедри української мови, кандидат філологічних наук.

У статті проаналізовано тематичну групу «умотивовані та невмотивовані кольори» діалектної лексики української мови, з'ясовано історію походження окремих кольороназв.

Ключові слова: діалекти української мови, кольористика, колоративи, вмотивовані кольороназви, невмотивовані кольороназви.

The article analyzes the thematic group "motivated and unmotivated colors" of the dialect vocabulary of the Ukrainian language and clarifies the history of the origin of individual color names.

Key words: dialects of the Ukrainian language, coloristics, coloratives, motivated color names, unmotivated color names.

Дослідження кольору сягає часів античності, де цим питанням цікавилися філософи, художники та письменники. Першими, хто розробив найпростішу класифікацію кольорів, були філософи. Вони розподілили кольори на основні та неосновні, які у свою чергу виникали шляхом змішування перших.

У лінгвістиці кольористика досягла свого розквіту в XIX ст. На той час основна увага дослідників була зосереджена на простеженні взаємозв'язку кольорів з мовною картиною світу та ідіостилем автора. Історія кольороназв, утворення різних груп за класифікаціями, їх розвиток, співвіднесеність

кольорів з предметним еталоном стали об'єктом уваги лінгвістів у східнослов'янському мовознавстві у 30-50 роках ХХ ст.

Однак різноплановість підходів до тлумачення семантики, недостатність охоплення гами кольорів активного вжитку при виявленні історії походження кольорів у лінгвістичних працях свідчить про недостатній рівень аналізу цієї мовної категорії. **Надактуальним** і не дослідженим лишається варіювання назв кольору в діалектах української мови, що становлять основу мовної картини світу українців.

Метою статті є визначення найменувань на позначення колірної лексики в діалектах української мови, дослідження історії формування номінації кольору та виявлення його семантики.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- окреслити обрану класифікацію кольорів;
- з'ясувати історію виникнення кольорів;
- виявити й описати особливості вживання кольороназв у діалектах української мови.

Аналіз останніх публікацій. Проблема кольоропозначень розглядається в багатьох аспектах: в галузі порівняльного мовознавства (О. Коваль-Костинська), психолінгвістиці (Л. Лисиченко, Т. Ковальова), історичній лексикології (М. Чікало), семасіології (О. Дзівак, А. Кириченко), етнолінгвістиці (Г. Яворська).

Джерельною базою дослідження стали матеріали діалектологічної практики, зібрані студентами Київського університету імені Бориса Грінченка протягом 2017-2020 років.

Виклад основного матеріалу дослідження. Колір є невід'ємною частиною людського буття, адже вказує на ознаку, характеристику будь-якого предмета. Питання класифікації номінативів на позначення кольорів в українській мові до сьогодні лишається проблемним. Існує чимала кількість думок щодо групування кольороназв за різними критеріями. Зокрема, О.

Крижанська розмежовує кольори за допомогою диференційованого підходу. Вона виділяє дві лексико-семантичні групи: первинні та вторинні. Первинними називаються кольороназви, які визначаються за абстрактною колірною ознакою та не співвідносяться з іменниками-референтами. Сюди можна віднести такі кольоропозначення як *червоний, рудий, жовтий, зелений* та ін. Вторинними кольороназвами в українській мові є такі, колір яких передається через ознаку колірної подібності до певних речей чи явищ: *волошковий, небесний, цегляний* [3, с.22].

За класифікацією А.Критенка кольороназви української мови прийнято поділяти на основні і другорядні [4, с.98]. Основними є такі назви кольорів, які сягають давніх часів та є дещо спільними, генетично спорідненими з кольороназвами слов'янських мов. Вони формують ядро лексико-семантичної групи кольорів, навколо яких групуються так звані похідні кольороназви, номінативи для передачі точнішого відтінку кольору. Виділяють сім основних семантично-незалежних лексем, що називають колір опосередковано, без додаткових уточнень: *червоний, жовтий, зелений, голубий, синій, білий, чорний*. Відповідно решта кольорів є похідними, другорядними, які можуть вказувати на такі ознаки як інтенсивність кольору, міру його вияву, співвіднесеність з іншими кольорами, результат змішування тощо (*сіруватий, зелененький, чорнющий, блідий, багристий* та ін.).

За відношенням назви кольору до поняття виділяють два типи назв кольорів: 1) назви, що позначають конкретну колірну ознаку предмета чи явища об'єктивної дійсності. 2) назви, що характеризують забарвлення предмета, не вказуючи на конкретний характер кольору [2, с.97]. Крім того, серед лексем на позначення кольору за конкретною колірною ознакою виділяють невмотивовані (*білий, червоний, зелений*) та умотивовані кольороназви (*волошковий, срібний, солом'яний*), колірні лексеми різних граматичних категорій (*синій, синьо, синь*); назви, що характеризують кольори за ступенем вияву ознаки (*найчорніший, темнющий*) [2, с. 97].

Умотивованими називаються слова, які передають колірну якість предмета та вказують при цьому на типове забарвлення:

- а) листя певної рослини: *кропив'ястий*;
- б) суцвіття або квітки рослини: *васильковий*, *рожевий*, *фіялковий*;
- в) плоду рослини: *вишневий*, *гранатовий*, *кофейний*, *маковий*, *помаранчевий*;
- г) пір'я птаха: *канаровий*;
- д) крові: *кривавий*;
- є) золи: *попелястий*;
- є) каменю: *мармуровий* [4, с.56].

Натомість невмотивовані кольороназви є найдавнішим шаром лексики, які походять з праслов'янських часів та належать до слов'янських мов. Це так звані первинні назви, до яких зараховують основні кольори української мови. Невмотивованими є кольоративи, які втратили свою внутрішню форму та значення яких не співвідноситься з мірою його вияву. До цієї групи належать такі слова як *білий*, *блакитний*, *голубий*, *жовтий*, *рудий*, *синій*, *сірий*, *червоний*, *чорний*.

У статті представлена лексика на позначення конкретної ознаки кольору, а саме вмотивовані та невмотивовані кольоронайменування.

Червоний – колір життя, активності, оптимізму, агресивності. Саме мікросистема червоного кольору в українській мові є найоб'ємнішою і найбільш видозміненою впродовж історичного розвитку. Номінативи на позначення червоного кольору з часом поповнювались все більше й більше. Зокрема, за часів Київської Русі в писемних пам'ятках за різними даними зафіксовано від 7 до 10 кольороназв. У джерелах XIV – XVIII з урахуванням морфологічних та фонетичних варіантів зафіксовано 14 позначень [6, с.187].

Червоний – це стрижневе найменування кольору. Здавна в мові на заміну назви червоний трапляються такі кольоративи на позначення відтінку: *багряний, борщовий, бураковий, вишневий, кармазиновий, коралний, кривавий, маковий, пурпуровий, рожевий, рудий, румяний, червоний, шарлатний* [1, с.87]. Сучасна українська мова поповнилася такими номенами як *малиновий, кумачевий, рубіновий, калиновий*.

Цілком відрізняються назви на позначення червоного кольору в діалектах української мови. Зокрема в говорі південно-західного наріччя можна знайти такі найменування: *челленй (прочеллений – з червоним відтінком, прочелленявий – з червонуватим відтінком), червенй, красй, ружевй, коральовй, крувистй, побігрінїлй* (МП). У південно-східному наріччі побутує такий номінатив як *краснй*, що є запозиченням з російської мови. У поліському наріччі зафіксовано кольоратив *краснй*, що є фонетичним варіантом і відбиває одну із особливостей діалектів – усічення прикметників чол. роду однини. Для північного наріччя характерні такі найменування як *чирвонй, буряковй, вишневий* (МП).

Синій – це саме той колір, який асоціюється з легкістю, мрійливістю та фантазією. Його відносять до кольоративів, мікросистему яких зафіксовано в найдавніших пам'ятках. Етимологи стверджують, що номінатив синій належить до загальнослов'янської лексики та походить від давньогоіндійського кореня *-*si-*, що означає «світлий», «блискучий» [6, с.191]. Сам кольоратив активно використовувався та мав широкий діапазон функціонування. М. Мур'янов вважає, що «семантика прикметника синій сьогодні відрізняється від давньоруського періоду, коли вона була ближчою до значення сяючий, яскравий» [2, с.22].

У діалектах української мови простежується велика кількість номінативів на позначення кольору синій. Зокрема, у південно-західному наріччі найчастіше трапляються такі кольороназви: *синий, небесний, сірий, гранатовий, василковий* (МП). У північному наріччі маємо лексеми: *сіній*,

синий, лазуровий, блавастиий (МП). Діалектизми блакить, морський(МП) на позначення кольору синій характерні для південно-східного наріччя.

Жовтий – колір щастя та світла. У народно-поетичній творчості кольоратив має своє традиційно-символічне значення та ототожнюється з розлукою. Тобто залежно від контексту семантика цього кольору може різнитися. Писемні пам'ятки засвідчують, що мікросистема жовтого кольору є достатньо розгалуженою, зокрема були поширеними такі номінативи: *буриштиновий, восковий, жовтий, золотистий (злотковий), канаровий, половий (плавий), русий (русявий), соловий, грушковий.* Однак найуживанішими лексемами на позначення кольору жовтий були *злотыстый, половий, русий, та жовтий.* Колористична група відчутно поповнилась умотивованими назвами у XIX-XX столітті: *житній, лимонний, медовий, пісочний, пшеничний, солом'яний, цитриновий, шафрановий, янтарний* тощо [6, с.190].

Цікавим є варіювання у діалектах української мови умотивованих кольорів на позначення невмотивованого кольору «**жовтий**». У південно-східному наріччі кольоратив «*солнічний*» (МП) є запозиченим з російської мови. Номінативи на позначення кольору жовтий у північному наріччі виникали за ознакою подібності до предмета чи явища: *огняний (жовтогарячий), цигловий (жовто-червоний), буриштиновий (жовтий) (МП).* У південно-західному наріччі трапляються такі кольороназви: *брунатний (темно-жовтий), вохристий (жовто-коричневий), гливий (буро-жовтий),* щоправда останній стосується масті тварини (МП).

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень.

Історія дослідження номінації кольору лишається достатньо складним явищем, пізнання якого було та є тривалим.

Особливо яскраво найменування на позначення кольору представлені в західному регіоні України. Північне наріччя також характеризується численними кольороназвами, але, на відміну від південно-західного, спостерігаються відмінності саме на фонологічному рівні мови, тобто здебільшого відбувається часткова видозміна слова, а не його заміна. Для південно-східного наріччя характерні численні номінативи на позначення вмотивованих кольорів. Питання дослідження кольоративів лишається актуальним для науковців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горобець В. Й. З історії назв кольорів в українській мові / В. Й. Горобець // *Культура слова* . – 1977. – Вип. 12. – С.56-55
2. Дзівак О. М. З історії назв кольорів / О. М. Дзівак // *Українська мова і література в школі*. – 1973. – № 9. – С. 81 – 84.
3. Крижанська О. Яким буває червоне? (Синонімічні кольороназви в українській мові) / О. Крижанська // *Урок української*. – 2001. – № 2 (24). – С. 22 – 24.
4. Критенко А. П. Семантична структура назв кольорів в українській мові / А. П. Критенко // *Мовознавство*. – 1967. – № 4. – С. 97 – 112.
5. Мурьянов М. А. К интерпретации старославянских цветообозначений // *Вопрос языкознания* . – 1978. №5. – С.22
6. Чікало М.І. З історії назв кольорів в українській мові (XIV–XVIII століття) // *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка*. – Т. 234: *Праці філологічної секції*. – Львів, 1997. – С. 186–209.
7. <https://elearning.kubg.edu.ua/mod/folder/view.php?id=163824>
8. <https://elearning.kubg.edu.ua/mod/folder/view.php?id=229954>
9. <https://elearning.kubg.edu.ua/mod/folder/view.php?id=366759>

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

МП – Матеріали практики